

Kármán Gábor

Szuverenitás és reprezentáció: Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében*

Erdély szuverenitásának kérdése nem hagyja nyugodni a magyar történetírást annak intézményes kezdetei, a 19. század óta. A jól ismert tények, hogy az ország uralkodójának hatalma megerősítését a szultántól kellett kérnie, hogy Erdély adót fizetett a töröknek és hogy külpolitikájában is alkalmazkodnia kellett a szultánhoz, mind afelé mutattak, hogy a fejedelemséget mint egy „török irányítás alatt” álló országot kellene értékelni. Más tényezők ugyanakkor eltérő interpretációt is lehetővé tettek: az oszmánok nagyrészt közömbösek maradtak Erdély belpolitikai kérdéseivel szemben; a fejedelmeknek sokszor sikerült ügyes diplomáciával szembeszállniuk a Konstantinápolyból érkező igényekkel; általában viszonylag széles külpolitikai mozgásterük nyílt; sőt a 17. század első felében saját befolyási övezetet alakíthattak ki határaikon kívül és saját elhatározásukból avatkozhattak be európai fegyveres konfliktusokba. Mindez arra indította a 20. század fordulójának egyes történészeit, hogy azt állítsák: Erdélyre gyakorlatilag független államként kell tekinteni, amelynek voltak ugyan kisebb jelentőségű kötelezettségei az Oszmán Birodalommal szemben, de igazából inkább szövetségi viszonyban állt a Fényes Portával.¹ Motivációjuk, mint azt a kérdés egyik korai elemzője, Bíró Vencel megfogalmazta, egyfajta nemzeti büszkeség volt, a „felemelő érzés,” amely az olyan adatok olvasásakor fűtötte keblüket, amelyek szemükben azt bizonyították: Erdély nem volt a szultán rabszolgája.² A fejedelemség szuverenitásának kérdése ugyanakkor a későbbi történészek számára is fontos maradt, akik Bírónál sokkal távolságtartóbb viszonyt ápolnak a múlttal. Nemrégiben heves történészviták mutattak rá, milyen nagy mértékben függ a 17. századi, erdélyi fejedelmek által vezetett Habsburg-ellenes háborúk értékelése attól, miként ítéli meg az adott szerző a fejedelemség jogi státuszát a Fényes Portával szemben. A hadjáratok függetlenségi háborúként való értelmezését – amely az 1960-as évektől kezdve domináns volt a magyar történetírásban –

* A kutatás során bizalommal hagyatkozhattam kollégáim: Heiner Grunert, Sabine Jagodzinski és Nedim Zahirović nyelvtudására; segítségüket ezúton köszönöm.

¹ Vajda 1891.

² Bíró 1923: 77. Más nemzeti historiográfiák hasonló motivációjáról az oszmán adófizető államok jogállásának tárgyalása kapcsán lásd Papp 2002; Panaite 2012.

többek között azzal az érveléssel lehetett megtámadni, hogy a függetlenséget létrehozni hivatott politikusok maguk is a szultán alattvalói voltak.³

A legígéretesebb módszernek arra, hogy az Erdély szuverenitásával kapcsolatos kérdésekben alapos és kifinomult választ adhassunk, az összehasonlító módszer alkalmazása ígérkezik. Ezt a lehetőséget Bíró Vencel már az 1920-as években felvetette, és hasznos adatokkal szolgált Erdély, illetve Havasalföld és Moldva státuszának különbségeiről. Ő ugyanakkor figyelmét csak erre a három országra korlátozta. Az összes többi azzal az érveléssel zárta ki, hogy helyzetük teljesen nyilvánvalóan eltér Erdélyétől: Raguzát gyakorlatilag független államként kezelte, amely fizetett ugyan adót az Oszmán Birodalomnak, de csak úgy, mint Velence, Lengyelország, vagy a Habsburg Birodalom; míg a Krími Kánság vizsgálatától mint a keresztényeknél „szerencsésebb” muszlim államétól tekintett el.⁴ A Fényes Porta azonban nem feltétlenül tett nagyon éles különbséget a független és a szakirodalom által adófizetőnek (vagy vazallusnak) nevezett államok között: ebben a tanulmányban pontosan annak a bemutatására törekszem, hogy a választóvonalak az oszmán diplomáciai rendszerben más-más helyen kerültek meghúzásra, attól függően, milyen kritériumot vizsgálunk.

Bíróhoz képest nemcsak a vizsgált állami tényezők körét terjesztem ki, de nem-állami szereplőket is bevonok az elemzésbe. Az elmúlt időszakban tanulmányok sora mutatta ki, hogy az Oszmán Birodalom határvidékein a hatalmi központ befolyása sokkal korlátozottabb volt, mint azt a korábbi szakirodalom feltételezte.⁵ Az egyes adófizető államok történetírói számos olyan esetet jegyeztek fel, amikor a boszniai, szilisztriai, temesvári vagy budai pasák a konstantinápolyi központ határozott parancsa nélkül avatkoztak bele ezen országok ügyeibe.⁶ Ezek a tartománykormányzók gyakorlatilag az oszmán politikai vezetésnek a saját külpolitikája feletti monopóliumát kérdőjelezték meg, ami a 19. századi szuverenitás-fogalom számára elképzelhetetlen szituáció. Hogy megérthessük azt, milyen mechanizmusok mozgatták a 17. századi Oszmán Birodalom politikai rendszerét – és hogy ebben Erdély milyen szerepet játszott – világossá kell tenni, hogyan képeződtek le a Fényes Portán a különbségek a birodalmon belül, illetve azon kívül lévő területek között: el lehet egyáltalán határolni őket, vagy inkább egy olyan kontinuumot kell elképzelnünk, amelyben a különböző státuszú politikai közösségek éles határok nélkül mintegy átfolyanak egymásba?

³ Pálffy 2008; Öze 2008. A vita heveségét jól mutatja Öze Sándor *ad hominem* vádakait sem mellőző újabb viszontválasza is, amely a problémát a magyar történelem alapvető sorskérdései között helyezi el: Öze 2009.

⁴ Bíró 1923: 78–79.

⁵ Ágoston 2002. Az egyes oszmán hódoltsági tisztségviselők önálló politikai tevékenysége vizsgálatának első eredményei a közelmúltban láttak napvilágot: Sudár 2011a, 2011b.

⁶ Lásd például a támogatást, amelyet a budai és temesvári pasák Bethlen Istvánnak adtak az erdélyi trón megszerzésére irányuló kísérletéhez 1636-ban (Lukinich 1910), a szilisztriai pasa szerepét az 1655-ös havasalföldi válságban (Demény – Demény – Stoicescu 1968), vagy a boszniai pasa jelentőségét Raguzai külkapcsolataiban (Miović 2005).

Az összehasonlító módszer már eddig is fontos eredményeket hozott az Oszmán Birodalom adóízető államainak kutatása során. Az egyes országok jogait és kötelezettségeit a szultán által uralkodóiknak kiállított kinevezési okmányok, *ahdnámék*, *fermánok* és *berátok* foglalták össze. Ezek a jogi dokumentumok, amelyek szabványszerű kancelláriai nyelvezetet és számos állandósult formulát használnak, gyümölcsöző terepét nyújtják a komparatív elemzésnek, és néhány turkológus már idáig is komoly eredményeket ért el ezen a téren.⁷ Az én elemzésem egy másik, nem kevesebb állandósult elemmel rendelkező területet vizsgál, amely szintén lehetővé teszi Erdély helyének szisztematikus vizsgálatát a Fényes Porta politikai rendszerén belül: a konstantinápolyi diplomáciai reprezentációét. Kutatásomat négy kérdés köré építettem. Először is, milyen volt a követéségek struktúrája: a különböző politikai alakulatok milyen rendű-rangú személyekkel látták el érdekeik képviselését az oszmán fővárosban? Másodsor, tekinthetjük-e a követés városon belüli elhelyezkedését az ott lakó követ presztízse indikátorának? Harmadsor, mit tudunk jelenlétük ceremonialis aspektusáról, azon formális aktusokról, amelyek a követek konstantinápolyi bevonulását, illetve a nagyvezírnél és a szultánnal kapott audienciáját vették körül? Végül, milyen következtetéseket vonhatunk le a diplomátákkal szembeni visszaélésekből? Az Erdélyre – és alkalmasint annál szélesebb körre – érvényes következtetések levonásához a fejedelemség példáját más adóízető államokéhoz, az Oszmán Birodalomtól független országokéhoz, illetve – ahol erre lehetőség van – az oszmán tartományokat kormányzó beglerbégekéhez fogom hasonlítani.

A SZUVERENITÁS ÉS A KÖVETKÜLDÉS JOGA

„[...] nincs nevezetesebb jele a szuverenitásnak, mint a követek küldésének és fogadásának joga.”⁸ Ahogy a diplomácia kora újkori teoretikusa, Abraham de Wicquefort megjegyzése is mutatja, a 17. századi nyugat európai nemzetközi rendszer indikátorként tekintett a diplomáciai reprezentációra akkor, amikor meg akarta határozni egyes résztvevőinek helyét. Különös hangsúly esett a fenti megállapításban a követ (*ambassadeur*) szóra, hiszen a holland származású diplomata éles különbséget tett a képviselők két csoportja között és hosszas bekezdéseket szentelt a „másodrangúaknak”: az ágenseknek (*agents*), titkároknak (*secrétaires*), megbízottaknak (*commissaires*) és társaiknak is.⁹ Következtetése az volt, hogy bár a korlátozott szuverenitással rendelkező kisebb hatalmak szintén útra

⁷ Elsősorban Papp Sándor munkáira gondolok, aki az Erdélynek adott 16. századi kinevezőlevelek kiadásához írt elemzésében szentelt egy fejezetet a román vajdaságok hasonló dokumentumainak: Papp 2003: 137–140. Lásd még Papp 2002 és Papp 2011. Viorel Panaite kisebb mértékben szintén használt összehasonlító anyagot Moldva és Havasalföld státuszának elemzésekor: Panaite 2000. Lásd még Kolodziejczyk 2012.

⁸ Wicquefort 1690 [1681]: 9.

⁹ Wicquefort 1690 [1681]: 52–69.

bocsáthatnak küldöttségeket, a diplomatáknak létezik egy kiemelt kategóriája – a *repraesentatio* jogával felruházott egyének, akik elvárhatják, hogy ugyanabban a bánásmódban részesítsék őket, mintha uralkodójuk személyesen lenne jelen –, akik csak teljesen szuverén uralkodókat képviselhetnek. A küldöttek kategóriái közötti különbségtétel már a 16. század elején megjelent különböző írásokban és a későbbi traktátusokban közhellyé vált. A gyakorlat mindazonáltal még az elméleti munkák meglehetősen sokszínű terminológiájánál is bonyolultabb volt, különösen a 17. század végétől, amikor az egyes uralkodók újabb és újabb követi elnevezéseket vezettek be, hogy jelezzék a nemzetközi rendszerben elfoglalt kiemelt helyüket. A zűrzavar egészen a bécsi kongresszusig tartott, ahol megtörtént a kérdés nemzetközi szabályozása.¹⁰ A 17. századra vonatkozóan nem lehetséges olyan precíz hierarchiát felállítani a követségek típusai között, amelyet minden állam elfogadott volna – de mindenesetre elfogadhatjuk Wicquefort állítását, amely szerint a korabeli gyakorlatban a diplomatáknak legalább két osztálya létezett és a küldő rangja határozta meg azt, hogy a képviselőt melyik kategóriájára tarthat igényt más uralkodók udvaraiban.¹¹

Az erdélyi portai követség szerkezetére vetett első pillantás alapján az a benyomásunk támad, hogy hasonló következtetésre juthatunk a diplomácia oszmán rendszerével kapcsolatban is.¹² A követek között két kategóriát figyelhetünk meg, az ún. főköveteket, illetve a kapitihákét. Az előbbi feladata az volt, hogy minden évben átadja a fejedelemség adóját a Fényes Portán, de Erdély uralkodói a nagyobb jelentőségű ügyek tárgyalását is rájuk bízta. Ezek sokfélék lehettek: a problémák a Portának az adófizetői státusz kapcsán felmerült újabb igényeitől kezdve (adóemelés, katonai segítség küldésének elrendelése), a fejedelem legitimitásával kapcsolatos kérdéseken át (utódok kinevezése vagy trónkövetelők leszerelése) akár a szomszédos beglerbégek által elkövetett atrocitások miatti panaszokig is terjedhettek. A különleges helyzetek kivételével (néhányan évekig nem hagyhatták el Konstantinápolyt) a főkövetek általában csak tárgyalásaik végeztéig maradtak az Oszmán Birodalom fővárosában, ami a legtöbb esetben nem tett ki többet néhány hétnél.

A legtöbb főkövet erdélyi arisztokrata családból származott, de legalábbis a fejedelemség fontosabb tisztségviselői közül került ki. Ha szükségesnek tűnt, az erdélyi rendi gyűlés három nemzete is kiküldött három főkövetet, hogy az adott kérdésben a Porta felé az ország egységét reprezentálja.¹³ A poszt magasabb presztízse nyilvánvaló volt mind az erdélyi, mind az oszmán oldal számára, amit kiválóan mutat egy üzenet, amelyet Tabaniyassi Mehmed pasa nagyvezír küldött I. Rákóczi Györgynek. Az oszmán politikus figyelmeztette a fejedelmet: az a gyakorlat, hogy mindent csak kapitiháin keresztül akar elintézni, igencsak káros,

¹⁰ Markel 1951; Vec 2001.

¹¹ Krischer 2009: 10–22; Stollberg-Rilinger 2002.

¹² A fejedelemség portai képviselétéről a legfontosabb munka: Bíró 1921. A 17. század második felével kapcsolatban szintén informatív Molnár 1909: 39–128. Lásd még Müller 1923: 70–142.

¹³ Bíró 1921: 1–78; Molnár 1909: 44–49.

inkább elődjének, Bethlen Gábornak példáját kellene követnie, aki rendszeresen járatta Konstantinápolyba főköveteit. A nagyvezír kijelentette: így nem is tudja a szultán előtt Rákóczi ügyeit támogatni, hiszen hivatalosan nem kapott értesítést a fejedelem szándékairól.¹⁴

A kapitihák – mint a fejedelemnek állandóan a Portán tartózkodó képviselői – elsődleges feladata az volt, hogy urukat informálják az oszmán fővárosban zajló legfontosabb történésekről. Ahogy Tabaniyassı Mehmed észrevételeiből kiderült, ahhoz nem volt joguk, hogy a legmagasabb szinten hivatalosan tárgyalásokat kezdeményezzenek, mivel nem kérhettek audienciát a szultán előtt. Mindazonáltal állandó kapcsolatban álltak a nagyvezírral és más oszmán főtisztviselőkkel, így kisebb jelentőségű ügyekben személyesen intézkedhettek, illetve előkészíthették a főkövetek küldetéseit. A kapitihák ugyanakkor az Oszmán Birodalom számára is az elsődleges médiumot jelentették a fejedelemmel folytatott kommunikációban: a nagyvezír rajtuk keresztül tudatta minden új igényét vagy kérdését. Ahogy a későbbiekben részletesen bemutatom, a kapitihák ugyanakkor túszként is funkcionáltak: személyükön keresztül a Porta nyomást gyakorolhatott a fejedelemre. Ezek a diplomaták kulcsszerepet játszottak az erdélyi külpolitikában, hiszen az udvar döntéshozó tevékenysége az általuk szolgáltatott – időnként meglepően részletes – információkra épült, amelyet Konstantinápolyban és környékén gyűjtöttek az Oszmán Birodalomról és az azt körülvevő területekről. Szintén hasznosnak bizonyultak a többi portai keresztény követséggel való kapcsolattartásban.¹⁵

A poszt kisebb presztízse és a vele járó kockázatok – továbbá a sokszor meglehetősen szegényes körülmények, amelyek a diplomatákra Konstantinápolyban vártak – nem tették a kapitihá hivatalát különösebben népszerűvé az erdélyiek körében. Lelkesedésük csak tovább csökkent azáltal, hogy bár a szolgálat ideje elméletileg egy év volt (az új kapitihá mindig az adót bevívó főkövet társaságában érkezett Konstantinápolyba), a fejedelemség és az Oszmán Birodalom közötti politikai feszültségek miatt a diplomatáknak sokszor jóval hosszabban a Portán kellett maradniuk. Így számos esetet ismerünk, amikor a kapitihák leveleikben könyörögtek a fejedelemnek, ne kelljen több időt tölteniük „ezen az unalmas, Isten nélkül való pogányok földjén, az holott sem atyafiság, sem semmi könyörületesség nincsen.”¹⁶ Nem csoda, ha a hivatalt betöltő személyek nem az erdélyi társadalom legfelső rétegéből kerültek ki, legtöbbször kisnemesi származású volt.

Az erdélyieknél megfigyelhető, a főkövetre és kapitihára épülő kettős reprezentációs rendszer legközelebbi párhuzamát a konstantinápolyi diplomáciai

¹⁴ Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1632. október 14.) RGyKÖ 58.

¹⁵ Bíró 1921: 79–94; Molnár 1909: 112–122.

¹⁶ Kubinyi László levele I. Apafi Mihálynak (Konstantinápoly, 1677. október 2.) TMÁO V: 452. Ugyanakkor nem volt szokatlan, hogy egy kapitihá rövidebb-hosszabb erdélyi tartózkodás után újabb egy évre vállalta a hivatalt. Egyes esetekben még „diplomataadinasztiákkal” is találkozhatunk, mint a Szalánczyak esetében: Jakó 1999. A konstantinápolyi követségen található életkörülményekről lásd Kármán 2008: 43–46.

szolgálatok között az 1606 utáni Habsburg követségnél találjuk. A 16. század során a Német-római Birodalom császárai elméletileg nem tarthattak fenn állandó követséget Konstantinápolyban, bár a tilalom megkerülésére meglehetősen jó módszert találtak: a sűrűn útnak indított és hosszan az Oszmán Birodalom székhelyén maradó ad hoc követek többé-kevésbé szünetmentes diplomáciai képviselőket biztosítottak. Csak az 1606-os zsitvatoroki béke után vált lehetővé egy állandó követség létrehozása. Ugyanez a megegyezés azt is előírta, hogy háromévente mindkét oldalnak ünnepélyes küldöttséget kell indítania egymáshoz, így olyan – állandó képviselőket és szabályos időközönként érkező, nagyobb presztízzsel bíró képviselőket alkalmazó – rendszer jött létre, amely a leginkább rokonítható az erdélyiek megoldásával.¹⁷ A rendkívüli – tehát nem állandó tartózkodásra szánt – követek tökéletesen hiányoztak más nyugat-európai hatalmak portai képviselőitől, alighanem a nagy távolság miatt. Franciaország, Anglia és Hollandia követségei – amelyek 1559-ben, 1583-ban, illetve 1612-ben alakultak meg – azonos rendszert követtek: uralkodók kapcsolattartása a szultánnal kizárólag a konstantinápolyi rezidens diplomatákon keresztül folyt.¹⁸ Ez a motiváció kevésbé egyértelmű Velence esetében, de az biztos, hogy a *bailónak* – akinek hivatala elsőként alakult meg a konstantinápolyi követségek közül, sőt, a szultánok tulajdonképpen a Bizánci Császárságtól örökölték – szintén nem kellett megszűntatnia hatásköreit ad hoc követekkel.¹⁹

A Moldva és Havasalföld, tehát az Erdélyhez legközelebbi státuszban lévő országok által használt modell némileg eltér az előzőektől. Egyes nyomai ebben az esetben is vannak egy kettős, állandó képviselőket és utazó követeket alapuló rendszer létezésének, ám Erdéllyel szemben a román vajdaságokban ennek használata nem volt rendszeres. Az ügyek túlnyomó többségét a rezidens diplomaták, az ún. *capuchehaiák* intézték, akikből legalább kettő, de időnként akár négy is tartózkodhatott egyszerre a Fényes Portán – hasonlóan Erdélyből nem tudunk.²⁰ Egyes vélemények szerint a román vajdaságok állandó képviselőit nem is diplomáciai személyzetnek kellene tekinteni, hanem egyszerű ügyvivőknek, akik a kommunikáció elősegítését szolgálták a birodalom központja és a vajdák között – mivel utóbbiakat a szultánok nem független uralkodónak, hanem birodalmi tartományok kormányzóinak tekintették.²¹ A vilájeteket igazgató beglerbégeknek a központtal folytatott kommunikációja mindazonáltal sokkal inkább a permanens, illetve ad hoc képviselők kettősségének jegyeit viselte magán. Paul Rycout szerint, aki éveket töltött a konstantinápolyi angol követségen, a tartományi kormányzók képviselői mindig a Portán tartózkodtak; a 17. századi erdélyi

¹⁷ Meienberger 1973: 11–14, 34–35.

¹⁸ Lásd a francia és angol követségek tevékenységének áttekintését: Abbott 1916: 17–166, és az egyes diplomáciai képviselőkről szóló összefoglalókat, Franciaországról Tongas 1942: 5–42; Hochedlinger 1994; Angliáról Wood 1935; és Hollandiáról de Groot 1978.

¹⁹ A velencei követség működéséről lásd Dursteler 2001; Dursteler 2006: 23–40.

²⁰ A moldvai és a havasalföldi vajdák diplomáciai képviselőit áttekintései: Condurachi 1920; Golimas 1943; Panaite 1988; Matei 2008.

²¹ Condurachi 1920: 29.

lyi jelentésekben viszont számos esetben találunk példát arra, hogy a budai vagy temesvári pasák egyes tisztviselőiket a szultáni udvarba küldték, ha bármilyen jelentősebb ügyben akartak egyeztetni.²² Feltételezhetjük, hogy a román *capuchehaiák* megsokszorozása éppen annak érdekében történt, hogy elhárítsák a kettős rendszer hiányából fakadó problémákat: ha egyesek közülük ingáztak Konstantinápoly és fejedelmük székhelye között, a román diplomaták egyszerre láthatták el az állandó, illetve az utazó követek feladatait.

Ez a havasalföldi–moldvai rendszer, amely – legalábbis névleg – csak rezidens képviselőket használ a kapcsolattartásra, annál is inkább figyelemre méltó, mivel Raguzá pont az ellenkezőjét követte: a városállam meglepő módon a 17. század vége előtt egyáltalán nem tartott fenn állandó követséget Konstantinápolyban. A kommunikáció egyetlen hivatalos közvetlen csatornája az a két követ volt, akiket minden évben az adó beszolgáltatására, illetve esetenként a kiemelkedő fontosságú ügyek tárgyalása végett küldtek. Úgy tűnik, a Fényes Porta nem kötelezte Raguzát az állandó követség felállítására, a városállam információszerzési igényeit pedig bőségesen kielégítették az oszmán székvárosban rendszeresen jelen lévő kereskedők és bizalmasaik.²³ Szokatlan helyzet volt ez az Oszmán Birodalom európai adófizető államai között: a rendszer, amelyben az államok a kapcsolatokat csak ad hoc követeken keresztül tartják, a szultántól politikailag független országok, mint a Lengyel–Litván Unió, a Moszkvai Nagyfejedelemség, vagy Svédország körében volt jellemző. Ezek mindegyike csak a 17. század végén, vagy a 18. század folyamán alapította meg állandó portai követségét.

Ha mindezeket az információkat táblázatba foglaljuk (lásd a következő oldalon), világossá válik, hogy egyértelmű mintázat nem rajzolódik ki: a követségek szerkezeti jellemzői nem kötődnek sem az adott államalakulat presztízséhez, sem függetlenségének mértékéhez. Ha tovább vizsgálódunk és nemcsak a diplomáciai képviselőlet strukturális jellegzetességeit, hanem a követek megjelölésére szolgáló terminológiát is elemezzük, a kép még homályosabbá válik. Rycaut meglehetősen sematikusán foglalta össze a kérdést, ti. hogy

„a törökök nevében nem tesznek különbséget a közügyek intézése végett küldött követ (Ambassador), rezidens (Resident), ágens (Agent) vagy bármely jelentéktelen küldönc (Messenger) között, az *Elchi* név az összeset lefedi; bár használják a *Kapikihaya* nevet is, amely az udvarban tartózkodó ágensekre vonatkozik és gyakran alkalmazzák azokra, akik az erdélyi, moldvai és havasalföldi fejedelmek nevében vannak a Portán, illetve a pasák ágenseire is.”²⁴

²² Lásd például Várad István és Harsányi Nagy Jakab levelét II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1655. szeptember 22.) EÉKH I: 556, vagy Rác István levelét I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1642. május 19.) RGyKÖ 672. Vö. Rycaut 1686: 166.

²³ Biegman 1967: 36–38; Miović-Perić 1998; Miović 2003: 21–29; Miović 2012.

²⁴ Rycaut 1686: 166.

1. táblázat

*A különböző politikai alakulatok diplomáciai reprezentációja
a Fényes Portán a 17. század közepén*

Politikai alakulat	Állandó követek	Ad hoc követek
Velence	✓	
Franciaország	✓	
Habsburg Birodalom	✓	✓
Anglia	✓	
Németalföld	✓	
Lengyel–Litván Unió		✓
Moszkva		✓
Erdély	✓	✓
Moldva	✓	
Havasalföld	✓	
Raguza		✓
Krími Kánság ²⁵	(✓)	✓
Kozák Hetmanátus ²⁶		✓
Oszmán beglerbégek	✓	✓

Első pillantásra Rycaut presztízs-alapú különbségtétele az adófizető államok, illetve a független hatalmak portai képviselőire alkalmazott terminusok között helytállónak tűnik: az erdélyi, moldvai és havasalföldi rezidens követek elnevezései egyaránt a török *kapı kehayası* terminusból származnak, amelyet a vilájeteket irányító beglerbégek portai képviselőire is alkalmaztak.²⁷ Nehéz lenne mindazonáltal e gondolatmenetet követve értelmezni azt a tényt, hogy az 1606 után Konstantinápolyban rezideáló Habsburg követeket az oszmán dokumentumok következetesen ennek szinonimájával jelölik (*kapı kethüdası*), amelyet az erdélyi

²⁵ A tatárok portai diplomáciai képviseletéről nem rendelkezünk áttekintéssel, mindenesetre úgy tűnik, hogy a kán nem rendelkezett folyamatos konstantinápolyi képviselettel a 17. században. Az 1650-es évekből van adat arra, hogy egy ágense az oszmán székvárosban tartózkodott: Rálamb 1679: 43; Harsányi Nagy Jakab levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1656. július 7.) MHHH XXIII: 405. Az 1630–40-es években azonban valószínűleg csak ad hoc követek jártak a két hatalmi központ között: *Finalrelation*ájában Johann Rudolf Schmid Habsburg követ felsorolta az összes diplomáciai képviseletet, amellyel ott tartózkodása alatt a Portán találkozott, köztük az Oszmán Birodalom grúziai adófizetőinek küldötteit és indiai követeket is, de tatár rezidensről nem ejtett szót, lásd Meienberger 1973: 223–271.

²⁶ Bár Omeljan Pritsak kiadott egy oszmán–kozák szerződést 1648-ból, amely elrendeli az állandó képviselet kialakítását a Portán, a dokumentum hitelességét többen kétségbe vonták és nem ismerünk olyan adatot, amely azt mutatná, hogy a követség felállítására sor került volna, lásd Pritsak 1953: 266–298; vö. Hösche 1980.

²⁷ A terminus 19. századi használatáról lásd Hammer 1815: 2. 134; a korábbi időszakról (szűkebb értelmezést adva) Arı 2004: 47.

állandó követekre is rendszeresen alkalmaztak.²⁸ A terminológia mindazonáltal nem arra utalt, hogy a császári követek renoméja kisebb lett volna az angol, francia, vagy holland rezidensekénél, akiket az oszmánok *elçinek* hívtak.²⁹ Szintén a presztízsalapú különbségteltelt feltételező interpretáció ellen szól, hogy a raguzai követeket, noha adófizető államból érkeztek, mindig *elçinek* és sosem *kapı kehayasınak* hívták.³⁰

Utóbbi példák arra mutatnak, hogy a két terminus funkcionális alapon lenne megkülönböztethető: a *kapı kehayası / kethüdası* a rezidens diplomatákra, míg az *elçi* az ad hoc küldöttekre vonatkozna, akik a rájuk bízott ügyek elvégzése után visszatértek uralkodójukhoz. A tény, hogy a 17. századi erdélyi főköveteket – szemben a kapitihákkal – az oszmán dokumentumok *elçinek* nevezik, szintén ezt az értelmezést támogatná.³¹ A Thökoly Imrének önálló fejedelemsége megalapításakor adott ahdnáme hasonlóképpen a „kuruc király” Portán tartandó *kapı kehayasıjairól*, illetve a rendszeresen oda küldendő *elçijeiről* ír.³² A terminus funkcionális interpretációjának mindazonáltal ellentmond az, hogy a nyugat-európai rezidensekre a hivatalos oszmán források következetesen az *elçit* használják.

Mindent egybevéve annyit leszögezhetünk, hogy ha a követek megnevezésére használt oszmán terminológia nem is volt annyira egyértelmű, amennyire Rycaut állította, bonyolultsága még mindig jócskán elmaradt a kaotikus nyugat-európai helyzetétől. Az elsődlegesen funkcionális alapú elkülönítést a diplomáciai képviselők két csoportja között nem következetesen használták, elsősorban presztízsszempontok miatt.³³ Ez a kettősség az alternatív terminusok használatában is megfigyelhető: míg egyes szavak kifejezetten funkcionális jelentéssel bírtak – mint a velencei követ számára fenntartott *baljos*, vagy a (béke) tárgyalásokra küldött meghatalmazottakra használt *vekil* –, mások nyilvánvaló

²⁸ Lásd a példákat 1606-ból, 1615-ből és az 1630-as évekből: Fekete (szerk.) 1932: 219–220, 223, 281, 295, 317, 436. A század későbbi szakaszából: Zahirović 2005: 226. Az erdélyi kapı kethüdasiról: Papp 2003: 268; kapı kehayasiról: Veselá-Přenosilová 1965: 571.

²⁹ Számos példát hoz olyan alkalmakra, amikor a Habsburg rezidenseket a Porta előnyben részesítette francia és angol kollégáikkal szemben Spuler 1935: 202–203; Meienberger 1973: 61–62. Az *elçi* kifejezés alkalmazására a holland rezidenssel kapcsolatban: de Groot 1978: 121; az angol és francia rezidensre: Skilliter 1977: 240, 249.

³⁰ Glavina 2008: 155.

³¹ 1605-ből: Papp 2003: 268. Az 1650-es évekből: Babinger 1920: 121; Rypka 1929: 216. Az 1670–80-as évekből: Veselá-Přenosilová 1958: 594–596; Veselá-Přenosilová 1965: 563–571. Az adatok minden esetben az adót bevívó, illetve a fejedelemtől fontos levelekkel érkező főkövetekre vonatkoznak.

³² Papp 2006. Egy másik kéziratból szintén kiadta Veselá-Přenosilová 1961: 556. Mindenesetre úgy tűnik, hogy az *Orta Madzsar* rövid fennállása alatt a Portán nem alakult ki az állandó követség, lásd Trócsányi 1972: 276, 278.

³³ Az *elçi* és a *kapı kehayası* közötti különbség kettős jellege szintén világos François Mesgnien-Meninski 17. századi török szótárából, aki a „kapu ketchuda vulg. kapy kihaja” kifejezést így fordította: „Residens, Agens Principis alicujus apud alterum,” így egyszerre funkcionálisan és presztízis-alapon is értelmezte azt, lásd Meninski 1680: col. 3621.

értéktartalommal bírtak.³⁴ A 17. század előtt az oszmán dokumentumokban a főkövetre egyszerűen csak az *adam* („ember”, vagyis: a fejedelem embere) terminust használták. Az *elçi* első ismert megjelenése arra az időre esik, amikor a Porta a tizenöt éves háború során megpróbálta újra megszerezni a fejedelemség fölötti befolyását – bevezetése tehát Erdély rangemelését jelzi, gesztusértéke volt az oszmánok részéről.³⁵ Az idegen hatalmak portai képviselőiténél tipológiai és terminológiai kérdései mindazonáltal meglehetősen fragmentált képet mutatnak; pusztán ezek alapján lehetetlen lenne meghatározni az erdélyi fejedelemség szuverenitásának valós mértékét.

IDEGEN HATALMAK KÖVETEI A KONSTANTINÁPOLYI TÉRBEN

A városi tér mindig heterogén, egyes helyszínekhez meghatározott értékek és jelentések tartoznak, így a diplomáciai képviselők topográfiai vizsgálata azzal biztat, hogy rajta keresztül fontos információkhoz juthatunk annak méréséhez, mekkora presztízzsel bírtak az egyes követek és rajtuk keresztül az őket küldő hatalom. Sajnálatos módon a diplomatarezidenciák helyeinek vizsgálata hasonló eredménnyel jár, mint a tipológiai és terminológiai elemzéseké: noha első pillantásra a módszerrel éles választóvonalak azonosíthatók az egyes politikai alakulatok között, ezek elhalványulnak, ha a közelebről megnézzük a forrásokat.

Az erdélyi kapitihák rezidenciája Konstantinápoly Balat nevű városrészében volt, amely – nagyrészt zsidók által lakott – negyed a város északnyugati sarkában, a városfalak és a görögök által dominált Fener között helyezkedik el. Pontos helyét nem volt könnyű meghatározni: a havasalföldi és moldvai rezidenciákkal ellentétben, amelyek templomai az után is fenntartották a követség nevét (*Vlah Sarayı* és *Boğdan Sarayı*), hogy a diplomaták már régen kiköltöztek, az *Erdel Sarayı* neve feledésbe merült, miután a fejedelemség a 18. század fordulóját követően nem rendelkezett saját külpolitikával. A magyar turkológia egyik úttörője, Karácson Imre azonosította a követség valamikori helyét – összevetve a helybeliek emlékezetében élő helyszínt a kora újkori leírásokkal – a Macarlar Yokuşu Sokak nevű kis utcában.³⁶ Minden valószínűség szerint itt állt annak

³⁴ Spuler 1986: 1008; lásd *baylos/bailos* formában is a Velencének adott ahdnámékban: Theunissen 1998: 478–479, 481–483, 620–624 és így tovább. A *vekit* ebben a jelentésben használja például a Mihály lengyel királynak 1672-ben adott ahdnáme, lásd Kolodziejczyk 2000: 502. Erdélyi kontextusban ezt a terminust használták a három rendi nemzet által a Portára tárgyalni küldött diplomaták megjelölésére: Veselá-Přenosilová 1965: 569–571.

³⁵ Papp 2003: 268. Az *adam* használatára lásd ugyanott, 178, 215, 228. Hasonló módon Erdély, Havasalföld és Moldva követeit egy 1599-es dokumentum *elçinek* nevezi, holott a román vajdaságok képviselőire általában a *merdüman* (emberek) kifejezés volt használatos. A változás alighanem követségük fontosságával áll kapcsolatban, illetve a Porta azon törekvésével, hogy visszatértse a szultán hűségére ezeket a területeket, lásd Maxim 1999: 151; Maxim 2001: 84.

³⁶ Karácson 1907. A *Vlach Sarayı* és a *Boğdan Sarayı* templomairól lásd Müller-Wiener 1977: 102, 108.

idején az a meglehetősen egyszerű, kétszintes épület, amely az erdélyi kapitihák és főkövetek szállásául szolgált.³⁷ A diplomáciai jelentésekben olvasható leírások szerint az alsó szinten istállók foglaltak helyet, míg a lakoszobák a felső szinten voltak. Noha az 1650-es években, egy tatarozás alkalmával megkíséreltek legalább a főkövet szobáinak reprezentatív jelleget adni, a ház általában véve valószínűleg nem nyújthatott különösebben lenyűgöző látványt. Ez nemcsak a renoválásra szánható összeg hiányából adódott – amiről rendszeresen panaszkodtak az egymást váltó követek –, de egyes diplomaták hanyagságából is, akik nem fordítottak különösebb figyelmet az épület és környéke állagának megóvására. Egy 1630-as évekből származó jelentés arról számolt be, hogy az előző kapitihá szolgálata alatt annyi lóganéj halmozódott fel az udvaron, hogy a főkövet lován kívül más háttas elhelyezésére már nem is maradt lehetőség.³⁸ Ironikus módon éppen az 1650-es évekbeli nagy tatarozás után maradt az erdélyi szeráj sokáig üresen, mivel a kapitiháknak követniük kellett a Drinápolyba költöző szultáni udvartartást.³⁹

A *Vlah Sarayı* és a *Boğdan Sarayı* ugyancsak ezen a környéken, Fenerben illetve Balatban állt. Az előbbiről, a havasalföldi *capuchehaiák* házáról az első említés egy 17. századi dokumentumból származik, bár a forrásból az derül ki,

³⁷ Az *Erdel Sarayı*ról szóló elszórt adatokat Mika Sándor gyűjtötte össze, lásd Mika 1907; illetve Bíró 1921: 106–112.

³⁸ Sebessy Boldizsár levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1636. február 21.) RGyKÖ 345.

³⁹ Mika 1907: 17; Molnár 1909: 123–125.

hogy már a 16. század eleje óta létezett. A moldvai ház fennállásáról a 16. század közepe óta tudunk; nagyjából ekkorra tehető magának a követségnek a megalakulása is.⁴⁰ A még mindig működő nyugat-európai követségek épületei Galatában és Perában, az Aranyszarv-öböl északi partján ezzel szemben arról tanúskodnak, hogy a legtöbb külföldi követ legszívesebben ezen a területen alakította ki rezidenciáját. Elsőként a velencei követség költözött a 16. század közepén a korábbi genovai kolónia, Galata falain kívül található szőlőkbe (Vigne di Pera). Ez a hely sokkal kényelmesebb körülményeket biztosított, mint a zsúfolt és zajos kereskedőtelep, és több szabadságot nyújtott, mint a korábbi velencei követségi épület Konstantinápoly falain belül.⁴¹ Az angol követség a 16. század végén szintén ide költözött és az 1630-as évek előtt követték kollégáikat és a francia és holland diplomaták is.⁴² Ezekből az adatokból az adófizető, illetve az Oszmán Birodalomtól független államok földrajzi elválasztásának képe rajzolódik ki, és ha még azt is hozzáteszük, hogy az *Erdel Sarayı*t a fejedelemség a szultántól kapta, akár tudatos oszmán politikai döntést is sejthetnénk a kialakult helyzet mögött.⁴³

Az adófizető államok közül Ragusa példája ellentmond ennek az általános modellnek. A városállam irányítói tudatosan kerülték, hogy házat vegyenek konstantinápolyi képviselőiknek, sőt, meghagyták diplomatáiknak, hogy minél olcsóbb szállást keressenek maguknak és küldetésük alatt szerény körülmények között éljenek, hogy ezzel is alátámasszák az oszmán hatóságokkal szemben oly szívesen alkalmazott, Ragusa szegénységéről szóló diskurzust. Ezt a rendszert egészen addig fenntartották, amíg a 18. században a városállam állandó konzul fenntartásáról nem határozott; az ideiglenes szállások helye pedig változott: néha Fenerben, néha a város központjában, időnként pedig Perában béreltek házat.⁴⁴

A Habsburg követség elhelyezése ebben az adófizető és független szegregációját feltételező elméleti rendszerben még ennél is problematikusabb. A 16. század folyamán a császár követeit az oszmán hatóságok általában az *Elçi Hanban* szállásolták el, Konstantinápoly központjában, az ún. *Tavuk Pazarı* (csirkepiac) mellett. Az épület, mint neve is mutatja, a Konstantinápolyba érkező követek számára volt fenntartva, egyes beszámolók szerint Erdély, Moldva és Havasalföld képviselőinek is biztosított szállást. Úgy tűnik, hogy bár az épület – amely később a *Nemçe Hanı* (a németek karavánszerájja) nevet kapta – meglehetősen nagy volt, de egyben kényelmetlen is; ráadásul központi fekvése miatt túlságosan is szem előtt volt, az állandó követség feladatainak ellátásához egy félreesőbb hely sokkal alkalmasabbnak tűnhetett.⁴⁵ Így aztán 1606 után a Habsburg köve-

⁴⁰ Golimas 1943: 99–107; Matei 2008: 200–204.

⁴¹ Bertelè 1932: 81–87; Dursteler 2006: 25–26.

⁴² Az angolokra Wood 1935: 238; a franciákra Spuler 1935: 198; a hollandokra de Groot 1978: 191, 323 (4. jegyzet); Hoenkamp-Mazgon 2002: 5–40.

⁴³ Az erdélyi szeráj szultáni adományozásáról lásd Bíró 1921: 106; Mika 1907: 2. A fenti modellt rajzolja fel például Kerekes 2010: 30–31.

⁴⁴ Lásd Miović 2003: 214–215. A 16. század végén általában Fenert részesítették előnyben, lásd Biegan 1967: 38.

⁴⁵ Az *Elçi Hanı*ról lásd Teply 1969: 208–217; Petritsch 2009: 309; Luttor 1918.

tek más rezidencia után néztek és a 17. század legnagyobb részében különböző feneri épületekben laktak.⁴⁶ Más hatalmak, mint például a Lengyel–Litván Unió vagy Svédország követeiről is úgy tudjuk, hogy az Aranyszarv déli partján szálltak meg. Többen közülük a *Boğdan Sarayı* vendégei voltak – a szakirodalomban vita folyik arról, vajon ez annak köszönhető, hogy a Porta egy darabig elvette az épületet a moldvai *capuchehai*któl, vagy annak, hogy a név egy több épületből álló komplexumra vonatkozik.⁴⁷

Így aztán, a terminológia példájával ellentétben, a követi rezidenciák topográfiájának esetében világos, hogy a különbségek oka nem a presztízsből, hanem praktikus tényezőkben keresendő. Az egyes helyek közötti hierarchia keresése helyett több értelme van, ha azt feltételezzük, hogy a döntő tényező az volt, vajon az oszmánokkal való kapcsolat fenntartását az egyes államok számára elsősorban kereskedelmi szempontok motiválták-e. Azok a diplomaták, akiknek egy kisebb-nagyobb létszámú kereskedő közösséget kellett reprezentálniuk, közelebb telepedtek le hozzájuk, mint az oszmán kormányzat központjához. Utóbbi azok számára volt fontosabb, akiknek elsődleges feladatuk az Oszmán Birodalom és az általuk képviselt állam közötti politikai kérdések kezelése volt.⁴⁸

A követi szállások helye tehát nem szolgál indikátorul annak megítéléséhez, mennyire részesítik előnyben az oszmán hatóságok az adott államalakulatot. A rezidenciákhoz kapcsolódóan ugyanakkor van egy olyan tényező, amely az adófizető államoknak a függetlenekhez képest alacsonyabb rangját mutatja. Még ha a Pera szőlőskertjeiben található házak egyelőre nem is közelítették meg a 18. században épült követségi paloták eleganciáját, alkalmasak voltak arra, hogy a követelek fogadásokat és bankettekét rendezzenek bennük. Ezek még a Habsburg követelek szerényebb feneri házaiban sem számítottak kivételnek.⁴⁹ Nincs nyoma azonban annak, hogy bármelyik erdélyi követ valaha is hivatalos lett volna ezek egyikére, vagy maga rendezett volna hasonlót. Az adófizető államok közül talán csak Ragusa engedhette volna meg magának egy ilyen rendezvény költségeit, a városállam előljárói azonban – mint korábban jeleztem – éppenséggel ennek ellenkezőjéről próbálták rendszeresen meggyőzni a szultánt. Így valóban létrejött egy presztízsalapú szegregáció a Fényes Portán tartózkodó követelek között, de nem földrajzi alapon és nem is az oszmán hatóságok kezdeményezésére, hanem inkább a keresztény államok hierarchiáját követve, ahogy azt konstantinápolyi képviselőik látták.

⁴⁶ Meienberger 1973: 53–55; Spuler 1935: 197–198.

⁴⁷ Golimas 1943: 104; Matei 2008: 201–202. Sajnos nem egészen világos, hol volt a lengyel követség épülete az állandó képviselő 1678-as felállítását után, de a 18. század közepéig ők sem költöztek Perába, lásd Reychman 1951–52.

⁴⁸ Valószínűleg így kell érteni Peter Meienberger distinkcióját is a „szomszédos államok”, illetve a másik (megnevezetlen) csoport között, akik szerinte „államközi kapcsolataik jellegében” tértek el tőlük, lásd Meienberger 1973: 52.

⁴⁹ Dursteler 2006: 26; de Groot 1978: 223; Meienberger 1973: 63; Coulter 1990: 85. Egy 17. századi török album képei segíthetnek abban, hogy fogalmat alkossunk a *bailo* rezidenciájának külsejéről: Taeschner 1925: No. 48.

CEREMÓNIÁK A FÉNYES PORTÁN

A diplomáciai reprezentáció mint a szimbolikus politika része az elmúlt évek történetírásában élénk érdeklődésre talált. Az antropológiának a historiográfiára gyakorolt hatása következtében a történészek egyre inkább felhagytak régi nézőpontjukkal, amely a ceremóniákat csak a réalpolitika szükségtelen és időnként nevetséges járulékos elemeinek tekintette. Mostanában a baráti vagy ellenséges utcákon parádézó diplomaták, az ülésrendről vagy a szerződések aláírásának helyes sorrendjéről folytatott viták saját jogukon tarthatnak számot a történész érdeklődésére, mint az államok és uralkodók közötti hatalmi harcok fontos színterei. A középkori *Respublica Christiana* szétesése után a kora újkori nemzetközi rendszer kialakulása során annak szereplői között új hierarchia jött létre, és a ceremóniák funkciója az volt, hogy megmutassák az egyes entitások helyét ebben a hierarchiában, vagy éppenséggel megkérdőjelezzék azt.⁵⁰ A Portán sem volt ez másképp: a Konstantinápolyba érkező diplomaták biztosak lehettek benne, hogy fogadtatásuk jelezte, mekkora jóindulatra számíthatnak politikai ügyeikben a szultán részéről. Az erdélyi fejedelmek követeinek szóló instrukcióiból világos, hogy ők is tisztában voltak a diplomáciai ceremónia jelentőségével. I. Rákóczi György például a következőket hagyta meg főkövetének:

„Mivel pedig egyikben abban áll fejedelmi méltóságunk, mint excipiálják [fogadják] bemenetelésben ő kegyelmét, az ott benn levő keresztyén oratorok is a szerént tehetnek ítéletet a portán levő tekintetünk felől, arra azért ő kegyelme kiváltképen való gondot viseljen, hogy excipiáltatása, és bemenetele solemniter [ünnepélyes] és becsületes legyen.”⁵¹

A főkövetek Konstantinápolyba érkezése általában szertartásos keretek között zajlott. A Portán tartózkodó kapitihá Kücsükcsékmedzsénél, a szultáni székvárostól négy mérföldre várta a diplomatát és kíséretét, és a szükséges előkészületek után az ünnepélyes bevonulás is innen indult. Félúton, Davutpasa mellett egy oszmán kíséret csatlakozott hozzájuk. A 17. század első felében egy magas rangú oszmán tisztviselő, a csavusbasi vezette őket, de 1639 után ez a szokás elmaradt.⁵² Az azonban továbbra is érvényben volt, hogy a főkövetet portai

⁵⁰ Roosen 1980; Stollberg-Rilinger 1997a, 1997b; Gotthard 2001; Neuhaus 2001.

⁵¹ I. Rákóczi György instrukciója Serédy István főkövetnek (Gyulafehérvár, 1641. október 4.) TMÁO III: 82.

⁵² Amikor 1638-ban Szalánczy István visszatért Erdélybe, még azt jelenthette I. Rákóczi Györgynek (Gyulafehérvár, 1638. május 16. dátummal), hogy „az csausz passa maga személye szerént ugyan feles főcsauszokkal jött ki előmben az Dautpassa kerti alatt való cserjnyéhez, az hol akár melyik császár s királyok követeit szokták excipiálni, annál akárki eleiben sem jönnek messzebb, még addig sem jönnek mindenkéért” (RGyP 463). Nyolc évvel később már arról kellett tudósítani a fejedelmet, hogy 1639 óta a csavusbasi nem hajlandó kijönni az erdélyi főkövetek köszöntésére (Konstantinápoly, 1646. január 2.) RGyP 786. A csavusbasi részvételéről a Habsburg követek fogadásán lásd Meienberger 1973: 175–178.

szolgálattevők, csavusok egy csoportja kísérte el szállásáig, akik legtöbbször tizenkettő és tizennyolc közötti számban jelentek meg. Az erdélyi diplomaták számára egyértelmű volt, hogy az eléjük érkező kíséret nagysága a Porta fejedelmük iránti attitűdjét tükrözi. Ez időnként csalfa reményeket is ébreszthetett bennük, mint 1657-ben, amikor a Thorday Ferenc fogadására érkező tizennégy csavust a főkövet nagyon megnyugtatónak ítélte – mint később kiderült, tévesen, mert Köprülü Mehmed nagyvezír neheztelése II. Rákóczi György lengyel hadjárata miatt súlyos következményekkel járt a fejedelemség számára.⁵³

Néhány nappal a bevonulási ceremónia után a főkövetek audienciák során vettek részt. Először is ünnepélyes keretek között fogadta őket a nagyvezír: ezúttal csak a fejedelem köszöntését tolmácsolhatták. Az ezt követő magánaudiencián – amelyet időnként szélesebb körben, a divánban tartottak – kerülhetett sor valódi tárgyalásokra. Itt jelölték ki a főkövet szultáni fogadásának időpontját is, amely a diplomata küldetésének csúcspontját jelentette, legalábbis ceremoniális szempontból. Az erdélyi követek audienciáját sokszor arra a napra helyezték, amelyen a janicsárok zsoldjának fizetése is zajlott, hogy tanúi lehessenek ennek az oszmán seregek erejét demonstráló eseménynek. A Szeráj tágas első udvarát maguk mögött hagyva a második udvarba vezették őket, ahol a birodalom központi igazgatásának meghatározó hivatalait befogadó épületek álltak. A divánban tartott rövid ünnepélyes udvariassági látogatás után a főkövetek egy díszében vettek részt a nagyvezír társaságában. Az uralkodó maga a Kérvények Termében (*arz odası*) fogadta őket, közvetlenül a Szerájnak a szultán számára elkülönített harmadik udvara bejárata mellett. Mielőtt beléptek a helyiségbe, a főkövetek, kapitihák és kíséretük kaftánokat kaptak; ez után vezették őket a szultán elé, akit köszöntöttek és átadták ajándékaikat, illetve – amennyiben a küldetés célja ez volt – Erdély éves adóját. Hasonlóképpen a nagyvezírnél lezajlott első fogadáshoz, ez alkalommal sem került sor tárgyalásokra; a főkövetnek csupán arra volt lehetősége, hogy egy köszöntő beszéd után átadja a fejedelem levelét a nagyvezírnek, aki azt a szultán lábai elé helyezte. Sok esetben az uralkodó egyetlen szót sem szólt; de ha mégis, a kommunikáció majdnem minden esetben a diplomatákhoz intézett rövid kérdésekre korlátozódott. A ceremónia végeztével a főkövetek visszatérhettek szállásukra.⁵⁴

Általában véve az erdélyi főkövetek számára biztosított ceremóniák nem sokban tértek el azoktól, amelyeken a szultán más külföldi uralkodók követeit fogadta. Még azok a pontok is, amelyek első látásra talán Erdély alárendelt szerepét hangsúlyoznák – így az, hogy a szultán nem elegendik beszédbe a diplomatákkal –, általános jelenségnek számítanak, sőt: az erdélyi jelentésekben a 17. században szokásos mértékelt meghaladó alkalommal találkozunk azzal, hogy az Oszmán

⁵³ Thorday Ferenc levele Barcsay Ákosnak (Konstantinápoly, 1657. június 4.) EÉKH II: 323. A főkövet konstantinápolyi bevonulásáról általában lásd Bíró 1921: 24–26.

⁵⁴ Az audienciák koreográfiájáról lásd Bíró 1921: 28–52. A Szeráj különböző épületeinek ceremoniális funkciójáról lásd Necipoğlu 1991.

Birodalom uralkodója szolt hozzájuk.⁵⁵ A külföldi követek fogadásának egyetlen fontos eleme sem hiányzott az erdélyi főkövetnek rendezett ceremóniákból.

Ez mindazonáltal nem jelenti azt, hogy egyáltalán semmilyen különbség nem volt az erdélyi audienciák és a független hatalmaké között. Ezek egy része mennyiségbeli. Az ünnepélyes bevonuláshoz kiküldött csavusok száma – még azokban az esetekben is, amikor a főkövetek nagyon elégedettek voltak vele – jócskán alatta maradt azokénak, akiket független és nagyobb hatalommal rendelkező uralkodók diplomatái számára biztosítottak. Néhány követ maga gondoskodott arról, hogy Konstantinápoly népének nagy látványosságban legyen része: a Lengyel–Litván Unió követei rendszeresen több száz fős kísérettel érkeztek. Más esetekben, így Cornelis Haga bevonulásakor, az oszmán kormányzat maga gondoskodott a nép lenyűgözéséről, azzal, hogy száz csavust küldött ki a holland diplomata elé – ami messze felülmúlta az erdélyi bevonulások méretét.⁵⁶ Noha a követség tagjainak adott kaftánok száma változó volt, az erdélyiek ebben az esetben is kevesebbre számíthattak, mint nyugat-európai kollégáik. 1666-ban Rozsnyai Dávid feljegyezte naplójában, hogy fogadásuk közvetlenül a francia delegációé után zajlott, akiknek a Porta tizenöt-tizenhat kaftánt adott, míg az erdélyiek csak hatot kaptak. Rozsnyai keserűen jegyzi meg, hogy ez igen-csak kevés volt, de nem a nyugatiaknak adott kaftánok számához hasonlítja – az egyértelmű, hogy nekik több járt –, hanem ahhoz, hogy a főkövet és kísérete általában tizenkettőt szokott kapni. Így aztán még az elégedettségre okot adó mennyiség is csak háromnegyede volt annak, amit a francia követ és kísérete kapott ebből az oszmánok körében amúgy is a megtiszteltetés jeléül használt, sőt, díszítése alapján annak is különböző fokozatait kifejezni képes ruhadarabból.⁵⁷

Az erdélyi követek a maguk részéről mindent megtettek, hogy elkerüljék a ceremóniális elemek Erdélynek kijáró szintjének további csökkentését. Bethlen Gábor egyik 1628-as instrukciójában leírja, hogy a megelőző évben diplomatái felháborító eseményről számoltak be: a főköveten és a két – az előző évi, illetve a frissen érkezett – kapitihán kívül a követség tagjai közül senkit sem bocsátottak be a Kérvények Termébe.⁵⁸ Ez nyilvánvalóan ellentmondott a szokásoknak, mivel általában még a ceremónia ezen utolsó fázisán is számos ember vehetett részt. A Cornelis Haga 1621-es kíséretében található tizenegy fő közül néhánynak alig volt köze a követséghez, az éppen Konstantinápolyban tartózkodó holland kereskedők közül kerültek ki. Az erdélyi fejedelmet annyira egyértelműen inzultus érte, hogy főkövetét arra utasította: tiltakozzon az eljárás miatt, sőt,

⁵⁵ Pedani 2009: 296–297; Necipoğlu 1991: 101–103. A szultán némasága ceremóniális elemének bevezetéséről a 16. században lásd Dilger 1967: 82–87; Fodor 1992: 29. A lengyel követek beszámolóinak hitelességét – akik közül többen jelentették azt, hogy hosszas beszélgetéseket folytattak az oszmán uralkodóval – a közelmúltban többen is megkérdőjelezték: Kolodziejczyk 2003a; Grygorieva 2010: 129–130.

⁵⁶ *A True Declaration*, 214. A lengyel követségek méretéről lásd Kolodziejczyk 2003b: 51–52.

⁵⁷ 1666. február 2-i bejegyzés Rozsnyai Dávid naplójában, MHHS VIII: 298. A kaftánok különböző változatairól és ezek jelentőségéről a diplomáciai reprezentációban lásd Reindl-Kiel 2005: 118–119.

⁵⁸ Bethlen Gábor instrukciója Tholdalagi Mihálynak (Fogaras, 1628. október 21.) TMÁO II: 83.

fenyegesse meg a nagyvezírt, hogy ha a régi szokást nem állítják vissza, Erdély a következő évben nem fizet adót.⁵⁹

Hasonló fenyegetések időnként sikerrel járhattak – a későbbi adatok azt mutatják, hogy a szultánnál zajló fogadáson nemcsak a követség három legfontosabb tagja lehetett jelen –, de más esetekben az erdélyi diplomataknak akár abba is bele kellett törődniük, hogy az oszmán adminisztráció minőségbeli különbségeket vezet be a ceremóniák során. A Porta például 1635 után beszüntette azt a gyakorlatot, hogy a főkövetnek hazaindulása előtt még egy második szultáni audienciát is biztosítson.⁶⁰ Raguzával ellentétben, amelynek szenátusa a 18. századig próbált fellépni egy hasonló rendelkezés ellen, az erdélyi főköveteknek ettől az időtől kezdve meg kellett elégedniük egy szultáni audienciával, ami a legtöbb esetben azt jelentette, hogy az adó beszolgáltatása után már csak egy hivatalos találkozásuk volt, amelyen a nagyvezírtől megkapták a fejedelemnek szóló szultáni üzenetet. Ez az újonnan bevezetett szokás jelentős különbséget kreált az erdélyi követekkel és más diplomatakkal szembeni bánásmód terén, hiszen utóbbiak esetében komoly sértésnek számított a búcsúaudiencia megtagadása.⁶¹

Ugyanabban az évben, amikor a második audienciát elhagyták, a Porta egy másik új elemet is bevezetett az erdélyi követek számára rendezett audienciába, amely még nagyobb elkeseredést támasztott a fejedelemség politikájának irányítói között: Tholdalagi Mihály főkövetnek és a követség többi tagjának meg kellett csókolnia a szultán lába előtti, arannyal átszőtt szőnyeget. Ez az újítás – amelyet már a kortársak is a fejedelem megalázásaként értelmeztek – Konstantinápoly-szerte kisebb botrányt okozott és a Habsburg követ is felháborodva számolt be róla uralkodójának.⁶² Ez újabb különbséget hozott létre az erdélyi és a többi követ fogadása között: utóbbiakat, akárcsak Tholdalagit, szintén karjuknál fogva vezették a szultán elé, ám nekik csak mélyen meg kellett hajolniuk és a szultán köntösének ujját kellett megcsókolniuk – és sokak szemében már ez is túlzásnak tűnt, nem véletlen, hogy a lengyel követek rendszeresen kerültek ennek megemlégtetését jelentéseikben.⁶³ A tiltakozások ellenére ez is

⁵⁹ Uo. Haga audienciájáról lásd *A True Declaration*, 214–217.

⁶⁰ Szalánczy István beszámolója I. Rákóczi Györgynek portai követségéről (Gyulafehérvár, 1638. május 16.) RGYP 466.

⁶¹ Amint az történt például az 1657–58-as svéd portai követség esetében, lásd Kármán 2001: 76. Raguzának a második audienciáért folytatott küzdelméről lásd Miović 2003: 75.

⁶² Tholdalagi Mihály 1637-ben azt jelentette I. Rákóczi Györgynek, hogy az immáron a harmadik év volt, amikor ennek az új szokásnak a követésére kényszerítették őket, de az első alkalommal nem Konstantinápolyban, hanem az Úszküdar melletti katonai táborban került sor az audienciára (Gyulafehérvár, 1637. július 19.) RGYKÖ 485–486. Valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy Schmid, a Habsburg követ csak a következő évben, 1636-ban reagált rá, lásd Meienberger 1973: 28. Maria Pia Pedani úgy ír az esetről, mintha a Porta minden követre érvényesen vezette volna be az újítást (Pedani 2009: 296), de ez a forrásául szolgáló könyvből nem következik, az csak az erdélyi esetről számol be (Hammer 1835: 162).

⁶³ Kolodziejczyk 2003a: 245–252; Grygorieva 2012. A szokás kialakulásáról különböző elképzelések léteznek, lásd Dilger 1967: 62–60; Petritsch 2009: 314–315. Angol példákra lásd Coulter 1990: 76; Skilliter 1981: 85.

szokásban maradt és csak később, egy nagyobb szabású tárgyalássorozat részeként sikerült elérni a köntöscsókoláshoz való visszatérést, egy olyan kiegyezés keretében, amelyben II. Rákóczi György emelt összegű adó fizetését is megígérte.⁶⁴

A különbségtételnek ez az eleme tehát nem volt hosszú életű. Azok közül, amelyek tartósabbak voltak, a legfontosabb nem is a szultáni audienciához, hanem a korábbi ceremóniákhoz kötődött. Egyes külföldi diplomatákat már az is megviselte, hogy a szultán köntösének ujját meg kellett csókolniuk, ezzel szemben az adófizető államok követeinek a nagyvezírral szemben is hasonlóképpen kellett tiszteletüket kifejezni. Ez a szokás teljesen ismeretlen a Portától politikailag független államok körében, Erdély és Raguzza esetében viszont számos adattal rendelkezünk róla.⁶⁵ A raguzai követe a birodalom más tisztségviselőivel, így a boszniai pasával szemben is így jártak el. Arról, hogy az erdélyi diplomaták megcsókolták-e a budai pasa köntösének ujját, amikor különböző ügyekben felkeresték – ő hasonló szerepet játszott Erdély számára, mint Raguzza esetében a boszniai beglerbég –, nem tudunk, jelentéseik nem részletezik a fogadást és általában csak a „becsülettel köszöntöttem Nagyságod nevével” formula variációit tartalmazzák.⁶⁶ A Portán mindazonáltal az erdélyi diplomatákat időnként még figyelmeztetni is kellett a szokás gyakorlásában mutatott túlzott lelkesedésük miatt: 1642-ben a nagyvezír megüzente, hogy a diván látogatásakor a főkövet csak az ő köntösének ujját csókolja meg, ne pedig az összes jelenlevőét.⁶⁷

Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy a diplomáciai ceremónia terén határ húzódott az adófizető államok és a birodalomtól független hatalmak között, és még ha a különbségek száma változott is, néhány elem mindig jelezte az elkülönítést. Mindazonáltal a diplomáciai ceremóniák eszközével kifejezett legfontosabb distinkció nem az volt, amely Erdély és Raguzza hátrányát mutatta meg, hanem az, amely Havasalföld és Moldva, illetve a tartományokat kormányzó beglerbégek fölé helyezte őket. Nem meglepő, hogy a budai, boszniai vagy szilisztriai pasáktól érkező küldötteknek nem rendeztek ünnepélyes konstantinápolyi bevonulást, de témánk szempontjából fontos, hogy a havasalföldi és moldvai adó befizetésének procedúrájáról fennmaradt beszámolóokban szintén nincsen nyoma hasonlóknak. A 18. század elején írott *Descriptio Moldaviae*ben a korábban moldvai vajdai címet viselő Dimitrie Cantemir azt állítja, hogy a Porta általában egy agát küldött az országba, ahol az megsámolta a már érkezése előtt összegyűjtött adót. A pénzt a moldvai vajda követe vitte Konstantinápolyba és átadta a defterdárnak, aki ismét megsámolta és igazolta a kifizetést. Bár Cantemir közli, hogy az adó átadása a nagyvezírnél rendezett audienciá-

⁶⁴ Serédy István levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1649. június 5.) EÉKH I: 76. A politikai kontextusról lásd Papp 2009: 130–134; Kármán 2011: 140–145.

⁶⁵ Bíró 1921: 32; Miović 2003: 53.

⁶⁶ Lásd például Sebessy Boldizsár beszámolóját küldetéséről (1638. május 24.) RGYKÖ 579. Vö. Miović 2005: 9.

⁶⁷ Rácz István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1642. december 30.) TMÁO III: 179. 1637-ben Tholdalagi Mihály és a többi követ legalább négy oszmán tisztségviselő köntösének ujját csókolta végig, lásd beszámolóját (Gyulafehérvár, 1637. július 19.) RGYKÖ 482.

val végződött, ahol a moldvai diplomaták kaftánt kaptak, illetve átadták nekik a vajdának szóló hivatalos levelet, az világos, hogy a szultánnal az egész procedúra alatt nem találkoztak.⁶⁸ Az adófizetésnek ez a módszere lehet, hogy csak egy hosszabb folyamat végén alakult ki – egy 1609-es velencei forrás szerint a havasalföldi követek a szultánnak adták át országuk adóját –, de a 17. század nagyobb részében már ezt használták: az 1640-es évekből már rendelkezünk adatokkal arról, hogy a Porta egy agát küld a román vajdaságokba az adó begyűjtésére – ami ismeretlen az erdélyi gyakorlatban.⁶⁹ Az 1620-as évektől viszonylag nagyobb számban rendelkezésre álló erdélyi forrásokban rendszeresen olvashatunk arról, hogy a főkövetek audienciája ugyanazon a napon volt, amikor a szultán a lengyel, francia vagy raguzai diplomatákat is fogadta. Egyetlen esetben sem hallunk azonban arról, hogy a két román vajdaság képviselőivel együtt jártak volna ott.

Előfordult azonban, hogy a vajdákkal személyesen találkoztak Konstantinápolyban: 1668-ban az erdélyi diplomatáknak át kellett adniuk a szultáni audiencián az elsőbbséget Radu Leon havasalföldi vajdának.⁷⁰ Ez az eset egy másik fontos ceremoniális különbséget mutat Erdély és a két román vajdaság között: az utóbbiak uralkodóitól számos esetben elvárták, hogy a Portán személyesen vegyék át kinevezésük attribútumait – ilyen Erdély esetében nem történt, a legtöbb fejedelem soha életében nem járt Konstantinápolyban.⁷¹ A havasalföldi és moldvai *capuchehaiák*knak számos más diszkriminációval is szembe kellett nézniük. Mint *rája* státuszú egyének – tehát a szultán nem muszlim alattvalói – az adófizető államok lakosai elvben nem utazhattak lovon a birodalom területén belül. Az erdélyi és raguzai diplomaták ezt a privilégiumot megkapták – a két vajdaság képviselői azonban nem, legalábbis egy az 1620-as évekről beszámoló erdélyi forrás szerint.⁷²

EGY NEGATÍV INDIKÁTOR: A DIPLOMATÁK BÁNTALMAZÁSA

Erdély presztízsének kvantitatív ceremoniális mutatói 1657 után csökkenő tendenciákat mutatnak: a főkövetek kevesebb csavust kaptak konstantinápolyi bevonulásukhoz, kevesebb kaftánnal kellett beérniük a Kérvények Termébe való

⁶⁸ Cantemir 1973: 161–164. Lásd még Condurachi 1920: 52.

⁶⁹ Egy I. Rákóczi Györgynek írott levelében Rácz István kapitihá megjegyezte, hogy a Porta megalázta a moldvai vajdát, amikor csak „főpuskását” (talán a szilahdár agát kell érteni alatta) küldte el az adóért, miközben 1636-ban még a kapudzsi basi látta el ugyanezt a feladatot (Konstantinápoly, 1642. október 14.) TMÁO III: 141. Hasonló adatot szolgáltat az 1670-es évekből Matei 2008: 131–135; ellenpéldaként Simone Contarini a dózsának írt levelét idézi (Pera, 1609. március 27.) Documente IV: 303.

⁷⁰ Nemes János naplójának 1668. december 5-i bejegyzése: TT 1902: 398.

⁷¹ A vajdák kinevezési és megerősítési procedúrájáról lásd Panaite 2000: 351–359; Papp 2011: 49–52.

⁷² Kemény 1980: 90. A raguzaiak lovaglási privilégiumáról lásd Biegman 1967: 85, különösen a 3. jegyzet.

belépésük előtt, és így tovább.⁷³ A fejedelemség tekintélyének ez az inflálódása a konstantinápolyi diplomáciai miliő egy másik szférájában is megfigyelhető: a követek diplomáciai immunitásának területén.

A Fényes Portán tartózkodó nyugat-európai követségek történetéről szóló irodalom számos olyan esetet ismer, amikor az oszmán tisztségviselők külföldi diplomatákat bántalmaztak. A követek extraterritorialitása és immunitása – amely fogalmak még Nyugat-Európában is csak a formálódás fázisában voltak – a kora újkori Konstantinápolyban csak meglehetősen korlátozott érvényességgel bírt. Még ha arról nyilvánvalóan nem is beszélhetünk, hogy állandó szokás lett volna az erőszak alkalmazása a követekkel szemben, számos olyan esettel rendelkezünk, amikor az oszmán hatóságok megfélemlítették vagy bebörtönözték őket, illetve amikor szállásaikat átkutatták.⁷⁴ Egyes oszmán dokumentumokból pedig arra következtethetünk, hogy ezeket az eseteket nem is az általános normáktól való egyedi eltérésekként kell értelmeznünk, hanem a diplomáciai reprezentáció oszmán elméleti alapjaiból következtek, amelyben a követekre – amellet, hogy megkapták a védelmet élvező nem-muszlimok ún. *müstemin* státuszát – túsökként (*rehn*) és kezesekként is (*kefil*) tekintettek.⁷⁵

Ha számításba vesszük, hogy a jelenségre mennyire sok példát ismerünk, tulajdonképpen meglepő, hogy erdélyi követek bántalmazásáról vagy elzárásáról az 1657 előtti időszakból nincs tudomásunk. Ez még önmagában lehetne a fejedelemség 16. századi külpolitikai forrásai pusztulásának eredménye is, de az erdélyi diplomaták által a fenti évben Köprülü Mehmed nagyvezírnek írott levél azt állítja, hogy ami velük történt, példátlan a fejedelemség történetében: tudniillik, hogy letartóztatták és a Héttorony börtönébe zárták őket.⁷⁶ Az erdélyi diplomatákat már korábban is kezelték túszként. A Porta több esetben alkalmazta a módszert, hogy a főkövetek távozási engedélyének megtagadásával gyakoroljon nyomást a fejedelemre; a leghosszabb tartózkodási idő több mint három év volt 1645 és 1648 között – az általános néhány hét helyett –, és a diplomáciai kötérlhúzás áldozata, Szalánczy István főkövet Konstantinápolyban halt is meg.⁷⁷ Mindenesetre ebben a korábbi periódusban az erdélyi követek hevesen tiltakoztak személyes szabadságuk akár legkisebb mértékű korlátozása ellen is, ahogy az 1637-ben is történt, amikor a nagyvezír két janicsárt rendelt az erdélyi szeráj elé,

⁷³ I. Apafi Mihály fejedelem egy a szultánnak beadandó 1686-as kérvényben panaszkodott arra, hogy a főkövetek és a kapitihák kevesebb tiszteletet kaptak a Porta részéről, lásd Macskási Boldizsárnak adott instrukcióját (Nagyszeben, 1686. január 22.) MHHD XIV: 74–75.

⁷⁴ Meienberger 1973: 47, 49–52; Bertelè 1932: 176–208; Tongas 1942: 40–42.

⁷⁵ Schaendlinger 1989. Ez az elméleti álláspont a korabeli nyugati diplomaták számára is világos volt, lásd Rycout 1686: 160–165.

⁷⁶ HHStA Türkei I. Kt. 128. Fasc. 63/b. Conv. D. fol. 68–70.

⁷⁷ Az oszmán fővárosba való megérkezését 1645. január 2-i levelében adta hírül I. Rákóczi Györgynek (RGyP 786), míg haláláról Gyárfás Ferenc kapitihá számolt be (Konstantinápoly, 1648. január 14.) RGyKÖ 895–898. Karrierjéről lásd még Jakó 1999.

a hivatalos magyarázat szerint azért, hogy a követek biztonsága felett őrködjének.⁷⁸ Ebben az időszakban tiltakozásaik általában eredményesek is voltak.

Mindez alapvetően megváltozott 1657 után. II. Rákóczi György lengyel hadjáratának kudarcra végzetesnek bizonyult, de még inkább, hogy a fejedelem nem volt képes beletörődni abba: Köprülü Mehmed nem tűri meg többé a trónon és ismételten megpróbálkozott a fejedelemségbe való visszatéréssel, több oszmán büntetőhadjáratot vonva az időközben polgárháborúba süllyedő országra. A zűrzavaros évek során Erdélynek az Oszmán Birodalomban elfoglalt státusza számos sebet kapott: területének egyharmada a szultán fennhatósága alá került, és adója 15 000 aranyról 40 000-re emelkedett. A fejedelemség tekintélyének apadását az is mutatta, hogy a fejedelmek kinevezési procedúrája is megváltozott: a korábban nekik adott dokumentumtípus, a nemzetközi szerződésekre is használt *ahd-náme* helyett 1659-től Erdély uralkodói szultáni parancs, *berát* révén foglalták el helyüket.⁷⁹

Ha a korábbi egy évszázadban nem volt arra példa, hogy erdélyi diplomatát fogságba vetettek, ettől az időtől kezdve ez viszonylag rendszeres gyakorlattá vált.⁸⁰ Az 1657-ben bebörtönzött követeket még alig engedték ki a Héttoronyból, amikor 1658 őszén diplomaták újabb csoportját helyezték az erdélyi szerájban házi őrizetbe, hogy aztán őket is átszállítsák a rettegett erődbe.⁸¹ Még Erdély pacifikálása után is egyértelmű maradt, hogy a követek személyes szabadságát a Porta a továbbiakban nem tartja tiszteletben. Számos fenyegetés után 1667-ben Dávid János kapitihát katonák letartóztatták és a kádi elé hurcolták egy kisebb vétség miatt.⁸² 1679 decemberében az erdélyi diplomatákat a nagyvezír kérdőre vonta a fejedelemség határain megölt oszmán katonák miatt és amikor nem tudtak kielégítő válasszal szolgálni, Sárosi János kapitihát vasra verték. A főkövet nem tehetett semmit, ha nem akarta saját biztonságát kockáztatni, amint arról egy szarkasztikus megjegyzése tanúskodik: „Jediculát [vagyis a Héttoronyot] magyarok szárájának kezdtem nevezni.”⁸³ Mindössze három évvel később újabb kapitihát, Szilvássy Bálintot zárták be legalább három hétre a nagyvezír parancsára, aki arra gyanakodott, hogy a kizlár agától megszökött néhány rab az erdélyi követségen rejtőzködik.⁸⁴ A követekkel szembeni visszaélések sűrűsége és súlyossága egyértelműen elválasztja az 1657 utáni erdélyi követséget az Oszmán

⁷⁸ Lásd Sebessy Boldizsár memoráléját (dátum nélkül, RGYP 289), és Tholdalagi Mihály és társai levelét I. Rákóczi Györgyhez (Konstantinápoly, 1637. január 25.) RGyKÖ 462–463.

⁷⁹ Papp 2009: 162–169; Papp 2011: 57–58.

⁸⁰ Lásd Molnár 1909: 118–119.

⁸¹ Lutsch 2006; Bíró 1921: 54–55.

⁸² Rozsnyai Dávid levele I. Apafi Mihálynak (Drinápoly, 1667. május 25.) TMÁO IV: 356.

⁸³ Székely László levele Teleki Mihálynak (Konstantinápoly, 1679. december 15.) TML VIII: 558. Lásd még Székely és Keceli András levelét I. Apafi Mihálynak (Konstantinápoly, 1679. december 10.) EOE XVII: 68, és Székely levelét Teleki Mihálynak (Konstantinápoly, 1679. december 9.) TML VIII: 556.

⁸⁴ Szilvássy Bálint levele I. Apafi Mihálynak (Konstantinápoly, 1682. július 5.) EOE XVII: 285–286.

Birodalomtól független hatalmaktól és azt mutatja, hogy tekintélyük a havasalföldi és moldvai *capuchehai*kéhez hasonló szintre esett, akiknek bántalmazásával kapcsolatban a 16–17. század egészéből számos adattal rendelkezünk.⁸⁵

* * *

Ahogy a bevezetésben ígértem, Erdély portai diplomáciai reprezentációja egyes elemeinek vizsgálata hozzásegített a fejedelemség politikai státuszának mélyebb megértéséhez. Néhány analitikus szempontból kiderült, hogy nem alkalmas az adófizetők és a független államok elválasztására, mint például a képviselvek tipológiája, illetve a követekre alkalmazott terminológia. A diplomaták rezidenciájának topográfiájáról is egyértelművé vált, hogy a választóvonalak nem a presztízskülönbségek mentén futnak. Más elemzési stratégiákkal azonban kimutatható volt, hogy a Porta számára jól megfogható határok léteztek a birodalom perifériái, illetve az adófizető államok, illetve utóbbiak és azok között, amelyeket – noha némelyikük időnként szintén rendszeresen fizetett összegeket a szultánnak – függetleneknek kell tartanunk. Meglepő módon azonban a diplomáciai ceremóniák szférájában talált mennyiségi és minőségi különbségek terén egyaránt kevésbé fontosnak bizonyultak az Erdély és a független államok közötti különbségek, mint azok, amelyek a fejedelemséget a román vajdaságoktól elválasztották. Ennek a következtetésnek a finomítására aztán a követekkel szembeni visszaélések vizsgálata adott lehetőséget, amely egyúttal felhívta a figyelmet az Erdély portai tekintélyében bekövetkező fontos időbeli változásra is.

Erdély diplomatái nyilvánvalóan tisztában voltak a diplomáciai játszmák tétjével és minden követ megmozgattak annak érdekében, nehogy a külső szemlélők uralkodójuk tekintélyének süllyedésére utaló jelekkel szembesülhessenek. A fejedelemség helyét a hierarchiában talán legjobban az mutatja, kit tartottak a ceremóniális versenyfutásban legfontosabb ellenfelüknek: az erdélyi és a raguzai diplomaták igyekeztek egymást elkerülni a szultáni audienciákon, így csökkentve annak kockázatát, hogy át kelljen adniuk a másiknak az elsőbbséget.⁸⁶ Vizsgálatom arra persze alkalmatlannak bizonyult, hogy megválaszolja a kérdést, „független országot”, vagy „a szultán rabszolgáját” kell-e látnunk Erdélyben – azt azonban talán sikerrel demonstrálta, hogy maga a kérdés túlságosan leegyszerűsíti a problémát és nem képes arra, hogy a kora újkori politikai gyakorlat finom rendszerét leképezze.

⁸⁵ Condurachi 1920: 55–58; Matei 2008: 176–178.

⁸⁶ Bíró 1921: 46; Miović 2003: 74. Tholdalagi Mihály pontosan erre hivatkozik I. Rákóczi Györgynek írott levelében (Konstantinápoly, 1636. július 27.): ti. azért halasztotta el a szultáni audienciáját, nehogy át kelljen adnia az elsőbbséget a raguzaiaknak.

FORRÁSOK

- Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)
Türkei I. Kt. 128. Fasc. 63/b. Conv. D.
- A True Declaration of the Arrival of Cornelius Haga (With Others that Accompanied Him) Ambassador for the General States of the United Netherlands at the Great City of Constantinople. In: *The Harleian Miscellany; or, a Collection of Scarce, Curious, and Entertaining Pamphlets and Tracts, as well in Manuscript as in Print, Found in the Late Earl of Oxford's Library, Interspersed with Historical, Political, and Critical Notes*. Vol. 3. London, 1809, 213–227.
- Babinger, Franz 1920: Zwei türkische Schutzbriefe für Georg II. Rákóczi, Fürsten von Siebenbürgen, aus dem Jahre 1649. *Le Monde Oriental* (14.) 115–151.
- Cantemir, Dimitrie 1973: *Moldva leírása*. Bukarest.
- Documente IV: [Slavici, Ioan (publ.)]: *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Vol. 4. Partea 1. 1600–1650. Bucureşti, 1884.
- EÉKH I–II: Szilágyi Sándor (szerk.) 1890–1891: *Erdély és az északkeleti háború*. I–II. köt. Budapest.
- EOE XVII: Szilágyi Sándor (szerk.) 1894: *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel*. 17. köt. 1679–1682. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. III. Monumenta Comititalia). Budapest.
- Fekete Lajos (szerk.) 1932: *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606–1645*. Budapest.
- Kemény János 1980: Önéletírása. In: V. Windisch Éva (szerk.): *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. (Magyar remekírók) Budapest, 401–981.
- Lutsch, Johannes 2006: *Jurnal de captivitate la Istanbul (1658–1661) / Tagebuch seiner Gefangenschaft in Istanbul (1658–1661)*. (Publ. Feneşan, Cristina – Feneşan, Costin.) Timişoara.
- Maxim, Mihai 1999: New Turkish Documents Concerning Michael the Brave and His Time. In: Uő.: *L'Empire Ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle*. (Analecta Isisiana 36.) Istanbul, 129–156.
- Maxim, Mihai 2001: Nouveaux documents turcs sur les cadeaux protocolaires (peşkeş) et les insignes du pouvoir (hükümet alâmetleri). In: Uő.: *Romano-Ottomanica: Essays & Documents from the Turkish Archives*. (Analecta Isisiana 58.) Istanbul, 69–151.
- MHHD XIV: Szilágyi Sándor (szerk.) 1870: *Diplomatarium Alvinczianum / Alvinczi Péter okmánytára*. 1. köt. 1685–1686. *augustus 27-dikéig* (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 14.) Pest.
- MHHD XXIII: Szilágyi Sándor (szerk.) 1874: *Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez* (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria 23.) Budapest.
- MHHS VIII: Szilágyi Sándor (szerk.) 1867: *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai*. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. II. Scriptorum 8.) Budapest.
- Papp Sándor 2003: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen*. (Schriften der Balkan-Kommission 42.) Wien.

- Papp Sándor 2006: Thököly Imrének és Közép-Magyarország népének kiállított szerződésével. In: Seres István: *Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye*. Budapest, 278–289.
- Rålamb, Claes 1679: *Kort Beskriffning om thet som wid then Constantinopolitanske Resan är föreluppit, Huruledes Kongl. May:tz anförtrödde Äbrender äro förrättade, sampt uti hwad wilkor then Turkiske Staten widh samma Tjdh befans*. Stockholm.
- RGyKÖ: Szilágyi Sándor (szerk.) 1883: *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez*. Budapest.
- RGyP: Beke Antal – Barabás Samu (szerk.) 1888: *I. Rákóczy György és a Porta: Levelek és okiratok*. Budapest.
- Rycaut, Paul 1686: *The History of the Present State of the Ottoman Empire*. London.
- Rypka, Jan 1929: Die türkischen Schutzbriefe für Georg II Rákóczi, Fürsten von Siebenbürgen, aus dem Jahre 1649. *Der Islam* (18.) 213–235.
- TMÁO II: Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor (szerk.) 1869: *Török-magyarokori állam-okmánytár*. 2. köt. Pest.
- TMÁO III: Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor (szerk.) 1870: *Török-magyarokori állam-okmánytár*. 3. köt. Pest.
- TMÁO IV: Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor (szerk.) 1870: *Török-magyarokori állam-okmánytár*. 4. köt. Pest.
- TMÁO V: Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor (szerk.) 1871: *Török-magyarokori állam-okmánytár*. 5. köt. Pest.
- TML VIII: Gergely Sámuel (szerk.) 1926: *Teleki Mihály levelezése*. 8. köt. 1678–1679. Budapest.
- TT 1902: Tóth Ernő: Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről. II. közlemény. *Történelmi Tár* ([25.]) 375–411.
- Veselá-Přenosilová, Zdenka 1958: Zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Siebenbürgen (1676–1679). *Archiv Orientální* (26.) 585–602.
- Veselá-Přenosilová, Zdenka 1961: Quelques chartes turques concernant la correspondance de la Porte Sublime avec Imre Thököly. *Archiv Orientální* (29.) 546–574.
- Veselá-Přenosilová, Zdenka 1965: Contribution aux rapports de la Porte Sublime avec la Transylvanie d'après les documents turcs. *Archiv Orientální* (33.) 553–597.
- Wicquefort, Abraham de 1690: *L'ambassadeur et ses fonctions*. Cologne.
- Zahirović, Nedim 2005: Podaci o Bosanskom ejaletu u orijentalnim rukopisima Konzularne akademije u Beču. *Prilozi (Institut za Istoriju u Sarajevu)* (34.) 219–229.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Abbott, George Frederick 1916: *Turkey, Greece and the Great Powers. A Study of Friendship and Hate*. London.
- Ágoston Gábor 2002: Törzsterület és végvidék. Berendezkedési stratégiák és centralizációs korlátok a 16–17. századi Oszmán Birodalomban. In: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) Budapest, 29–48.
- Arı, Bülent 2004: Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period. In: Yurdusev, A. Nuri (ed.): *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* (Studies in Diplomacy.) Houndmills, 36–65.
- Bertelè, Tommaso 1932: *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Constantinopoli e le sue antiche memorie*. Bologna.
- Biegman, Nicolaas H. 1967: *The Turco–Ragusan Relationship According to the Firmāns of Murād III (1575–1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*. The Hague – Paris.
- Bíró Vencel 1921: *Erdély követei a Portán*. Kolozsvár.
- Bíró Vencel 1923: Erdély és a porta. *Századok* (57.) 1–6. 76–93.
- Condurachi, Ioan D. 1920: *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*. București.
- Coulter, Laura 1990: An Examination of the Status and Activities of the English Ambassadors to the Ottoman Porte in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries. *Revue des Études Sud-Est Européennes* (28.) 57–87.
- de Groot, Alexander H. 1978: *Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610–1630*. (Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut 43.) Leiden – Istanbul.
- Demény, A. Lídia – Demény, Lajos – Stoicescu, Nicolae 1968: *Răscoală seimenilor seu răscoală populară? 1655, Țară Românească*. București.
- Dilger, Konrad 1967: *Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert*. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients 4.) München.
- Dursteler, Eric R. 2001: The *Bailo* in Constantinople. Crisis and Career in Venice's Early Modern Diplomatic Corps. *Mediterranean Historical Review* (16.) 2. 1–30.
- Dursteler, Eric R. 2006: *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore.
- Fodor Pál 1992: Szultán, birodalmi tanács, nagyvezír: Változások az oszmán hatalmi elitben és a nagyvezíri előterjesztés kialakulása. *Történelmi Szemle* (37.) 1–2. 17–34.
- Glavina, Mladen 2008: An Overview of the Formation and Functioning of the Institute of Capitulations in the Ottoman Empire and the 1604 Dubrovnik Capitulation. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* (58.) 139–166.
- Golimas, Aurel H. 1943: *Despre capucehăile Moldovei și Poruncile Porții către Moldova până la 1829. Contribuții la cunoașterea raporturilor de drept dintre Moldova și Turci*. Iași.
- Gotthard, Axel 2001: Die Inszenierung der kurfürstlichen Präeminenz. Eine Analyse unter Erprobung systemtheoretischer Kategorien. In: Stollberg-Rilinger, Barbara

- (Hrsg.): *Vormoderne politische Verfahren*. (Zeitschrift für historische Forschung; Beiheft 25.) Berlin, 303–332.
- Grygorieva, Tetiana 2010: Symbols and Perceptions of Diplomatic Ceremony: Ambassadors of the Polish–Lithuanian Commonwealth in Istanbul. In: Kleinmann, Yvonne (Hrsg.): *Kommunikation durch symbolische Akte. Religiöse Heterogenität und politische Herrschaft in Polen–Litauen*. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 35.) Stuttgart, 115–131.
- Grygorieva, Tetiana 2012: Practical Performance and the Ceremonial Rhetoric of Peacemaking. Peacemaking Procedure between the Polish–Lithuanian Commonwealth and the Ottoman Empire after the Khotyn War, 1621–1624. In: Born, Robert (Hrsg.): *Osmanischer Orient und Ostmitteleuropa*. Stuttgart (megjelenés előtt).
- Hammer, Joseph von 1815: *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze*. Wien.
- Hammer-Purgstall, Joseph von 1835: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. 2. Aufl. 3. Bd. *Vom Regierungsantritte Murad des Vierten bis zum Frieden von Carlowitz 1623–1699*. Pest.
- Hochedlinger, Michael 1994: Die französisch–osmanische „Freundschaft“ 1525–1792. Element antihabsburgischer Politik, Gleichgewichtsinstrument, Prestigeunternehmung – Aufriß eines Problems. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (102.) 108–164.
- Hoenkamp-Mazgon, Marlies 2002: *Palais de Hollande in Istanbul: Het ambassadegebouw en zijn bewoners sinds 1612*. Amsterdam.
- Hösch, Edgar 1980: Der türkisch–kosakische Vertrag von 1648. *Forschungen zur Osteuropäische Geschichte* (27.) 233–248.
- Jakó Klára 1999: A Szalánctiak (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből). In: Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 199–210.
- Karácson Imre 1907: Az erdélyi ház Konstantinápolyban. *Budapesti Hírlap* (27.) 125. 31.
- Kármán Gábor 2001: Svéd diplomácia a Portán 1657–58. Claes Rålamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége. *Sic Itur ad Astra* (13.) 1–2. 53–85.
- Kármán Gábor 2008: „Átkozott Konstantinápoly”: Törökkép Erdély 17. századi portai követségén. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest, 29–48.
- Kármán Gábor 2011: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. Budapest.
- Kerekes Dóra 2010: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*. (Múltidéző-zsebkönyvtár.) Budapest.
- Kołodziejczyk, Dariusz 2000: *Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents*. (The Ottoman Empire and Its Heritage 18.) Leiden.
- Kołodziejczyk, Dariusz 2003a: Semiotics of Behavior in Early Modern Diplomacy. Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray. *Journal of Early Modern History* (7.) 245–252.
- Kołodziejczyk, Dariusz 2003b: Polish Embassies in Istanbul or How to Sponge on Your Host Without Losing Your Self-Esteem. In: Faroqhi, Suraiya – Neumann, Christoph K. (eds.): *The Illuminated Table, the Prosperous House: Food and Shelter in Ottoman Material Culture*. (Beiruter Texte und Studien 73.) Würzburg, 51–58.

- Kołodziejczyk, Dariusz 2012: What is Inside and What is Outside? Tributary States in Ottoman Politics. In: Kármán, Gábor – Kunčević, Lovro (eds.): *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth–Seventeenth Centuries*. Leiden (megjelenés előtt).
- Krischer, André 2009: Souverenität als sozialer Status. Zur Funktion des diplomatischen Zeremoniells in der Frühen Neuzeit. In: Kauz, Ralph – Rota, Giorgio – Niederkorn, Jan Paul (Hrsg.): *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit*. (Archiv für österreichische Geschichte 141.) Wien, 1–32.
- Lukinich Imre 1910: Bethlen István támadása 1636-ban. *Századok* (44.) 2–3. 98–112, 212–227.
- Luttor Ferenc 1918: Adalékok az eldsi-hanhoz. *Túrán* (3.) 286–288.
- Markel, Erich H. 1951: *Die Entwicklung der diplomatischen Rangstufen*. Erlangen.
- Matei, Ion 2008: *Reprezentanții diplomatici (capuchehăi) ai Țării Românești la Poarta Otomană*. (Publ. Nagy, Pienaru – Teoteoi, Tudor.) București.
- Meinenberger, Peter 1973: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. (Geist und Werk der Zeiten 37.) Bern – Frankfurt am Main.
- Mesgnien-Meninski, François 1680: *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae, persicae...* Viennae.
- Miović-Perić, Vesna 1998: Methods Used by the Ragusan Diplomacy in Its Contacts with the Ottoman Empire. In: Berković, Svetlan (ed.): *International Symposium: Diplomacy of the Republic of Dubrovnik*. (Diplomatic Academy Year-Book 3.) Zagreb, 257–266.
- Miović, Vesna 2003: *Dubrovačka diplomacija u Istambul*. Zagreb – Dubrovnik.
- Miović, Vesna 2005: Beylerbey of Bosnia and Sancakbey of Herzegovina in the Diplomacy of the Dubrovnik Republic. *Dubrovnik Annals* (9.) 37–69.
- Miović, Vesna 2012: Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Republic of Dubrovnik. In: Kármán, Gábor – Kunčević, Lovro (eds.): *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth–Seventeenth Centuries*. Leiden (megjelenés előtt).
- Molnár István 1909: *Rozsnyai Dávid török deák*. Budapest.
- Müller, Georg 1923: *Türkenherrschaft in Siebenbürgen: Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541–1688*. Hermannstadt-Sibiu.
- Müller-Wiener, Wolfgang 1977: *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls. Byzantion, Konstantinopel, Istanbul bis zum Beginn des 17. Jh.* Tübingen.
- Necipoğlu, Gülru 1991: *Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. New York – Cambridge, MA.
- Neuhaus, Helmut 2001: Der Streit um den richtigen Platz. Ein Beitrag zu reichsständischen Verfahrensformen in der Frühen Neuzeit. In: Stollberg-Rilinger, Barbara (Hrsg.): *Vormoderne politische Verfahren*. (Zeitschrift für historische Forschung; Beiheft 25.) Berlin, 281–302.
- Őze Sándor 2008: A fogalmi tisztázatlanság és a szemléleti kizárólagosság buktatói: Viszontválasz Pálffy Gézának. In: Horváth Zita (szerk.): *Tanulmányok Bocskai Istvánról*. (Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica 13/2.) Miskolc, 235–242.

- Őze Sándor 2009: *Nemzettudat és historiográfia*. Budapest.
- Pálffy Géza 2008: A szelektív forráshasználat és a 19–20. századi függetlenségi szemlélet visszavetítésének veszélyei: Válasz Őze Sándornak. In: Horváth Zita (szerk.): *Tanulmányok Bocskai Istvánról*. (Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica 13/2.) Miskolc, 228–233.
- Panaite, Viorel 1988: Reprezentanța diplomatică a Țării Românești la Poarta Otomană în epoca lui Constantin Brâncoveanu. *Revista de Istorie* (42.) 877–894.
- Panaite, Viorel 2000: *The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers*. (East European Monographs 563.) Boulder.
- Panaite, Viorel 2012: The Legal and Political Status of Wallachia and Moldavia towards the Ottoman Porte. In: Kármán, Gábor – Kunčević, Lovro (eds.): *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth–Seventeenth Centuries*. Leiden (megjelenés előtt).
- Papp Sándor 2002: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom észak-nyugati határainál (Diplomatikai vizsgálat a román vajdák szultáni 'ahdnáméi körül). *Aetas* (17.) 1. 67–94.
- Papp Sándor 2009: II. Rákóczi György és a Porta. In: Kármán Gábor – Szabó András Péter (szerk.): *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Budapest, 99–170.
- Papp Sándor 2011: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. *Keletkutatás tavasz*. 25–72.
- Pedani, Maria Pia 2009: The Sultan and the Venetian *Bailo*: Ceremonial Diplomatic Protocol in Istanbul. In: Kauz, Ralph – Rota, Giorgio – Niederkorn, Jan Paul (Hrsg.): *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit*. (Archiv für österreichische Geschichte 141.) Wien, 287–299.
- Petrtsch, Ernst D. 2009: Zeremoniell bei Empfängen habsburgischer Gesandtschaften in Konstantinopel. In: Kauz, Ralph – Rota, Giorgio – Niederkorn, Jan Paul (Hrsg.): *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit*. (Archiv für österreichische Geschichte 141.) Wien, 301–322.
- Pritsak, Omeljan 1953: Das erste türkisch-ukrainische Bündnis (1648). *Oriens* (6.) 266–298.
- Reindl-Kiel, Hedda 2005: East is East and West is West, and Sometimes the Twain Did Meet. Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire. In: Imber, Colin – Kiyotaki, Keiko – Murphey, Rhoads (eds.): *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, vol. 2 (Library of Ottoman Studies 6.) London, 113–123.
- Reychman, Jan 1951–52: Rzekoma siedziba ambasady dawnej Rzeczypospolitej w Stambule. *Rocznik Orientalistyczny* (17.) 399–414.
- Roosen, William J. 1980: Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach. *The Journal of Modern History* (52.) 452–476.
- Schaendlinger, Anton C. 1989: Der Status der Habsburgischen Gesandten an der Hohen Pforte zur Zeit Süleymans des Prächtigen. In: Schuler, Einar von (Hrsg.): *XXIII. Deutscher Orientalistentag vom 16. bis 20. September 1985 in Würzburg: Ausgewählte Vorträge*. (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft: Supplement, 7.) Stuttgart, 229–234.
- Skilliter, Susan A. 1977: *William Harborne and the Trade with Turkey 1578–1582. A Documentary Study of the First Anglo–Ottoman Relations*. London – Oxford.

- Skilliter, Susan A. 1981: "The Stately Porch of the Grand Signor at Constantinople". The Ottoman Court as Seen by Elizabethan Travellers: Comparisons and Contrasts. In: Buck, August et al. (Hrsg.): *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert*. Bd. 1. *Vorträge*. (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung 8.) Hamburg, 81–92.
- Spuler, Bertold 1935: Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven* (11.) 53–115, 171–222.
- Spuler, Bertold 1986: Bályós. In: Gibb, H.A.R. et al. (eds.): *The Encyclopaedia of Islam*. New edition, Vol. I. Leiden, 1008.
- Stollberg-Rilinger, Barbara 1997a: Zeremoniell als politisches Verfahren. Rangordnung und Rangstreit als Strukturmerkmale des frühneuzeitlichen Reichstags. In: Kunisch, Johannes (Hrsg.): *Neue Studien zur frühneuzeitlichen Reichsgeschichte* (Zeitschrift für historische Forschung: Beiheft 19.) Berlin, 91–132.
- Stollberg-Rilinger, Barbara 1997b: Höfische Öffentlichkeit: Zur zeremoniellen Selbstdarstellung des brandenburgischen Hofes vor dem europäischen Publikum. *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte* (n.s. 7.) 144–176.
- Stollberg-Rilinger, Barbara 2002: Die Wissenschaft der feinen Unterschiede. Das Präzedenzrecht und die europäische Monarchien vom 16. bis zum 18. Jh. *Majestas* (10.) 1–26.
- Sudár Balázs 2011a: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. *Századok* (145.) 4. 975–996.
- Sudár Balázs 2011b: A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika forгатagában (1657–1665). *Hadtörténelmi Közlemények* (124.) 3. 888–906.
- Taeschner, Franz 1925: *Alt-Stambuler Hof- und Volksleben: Ein türkisches Miniaturenalbum aus dem 17. Jahrhundert*. Hannover.
- Teply, Karl 1969: *Kaiserliche Gesandtschaften ans Goldene Horn*. Stuttgart.
- Theunissen, Hans Peter Alexander 1998: Ottoman–Venetian Diplomats: The *‘Ahd-names*. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments Together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents. *Electronic Journal of Oriental Studies* (1.) 2. 1–698.
- Tongas, Gérard 1942: *Les relations de la France avec l'Empire Ottoman durant la première moitié du XVIIe siècle, et l'Ambassade à Constantinople de Philippe Harlay, Comte de Césy, 1619–1640*. Toulouse.
- Trócsányi Zsolt 1972: *Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig)*. Budapest.
- Vajda Gyula 1891: *Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában*. Kolozsvár.
- Vec, Miloš 2001: „Technische” gegen „symbolische” Verfahrensformen? Die Normierung und Ausdifferenzierung der Gesandtenränge nach der juristischen und politischen Literatur des 18. und 19. Jahrhundert. In: Stollberg-Rilinger, Barbara (Hrsg.): *Vormoderne politische Verfahren*. (Zeitschrift für historische Forschung: Beihefte 25.) Berlin, 559–590.
- Wood, Alfred C. 1935: *A History of the Levant Company*. London.